

2006-ci ilin avqu-

tunda "Xəzər dənizinin ətraf mühitinin mühafizəsi haqqında Çərçivə Konvensiyası"nın qüvvəyə minməsi ilə Xəzəryani dövlətlər arasında ekoloji əməkdaşlığın yeni mərhələsi başladı. Konvensiyannın hazırlanması prosesi uzunmüddətli və çoxpilləli dialoqun nəticəsi idi. 1995-ci ildən başlayaraq Xəzəryani ölkələrin mütəxəssisləri və diplomatları BMT-nin Ətraf Mühit Programı (UNEP) və digər beynəlxalq təşkilatların dəstəyi ilə geniş müzakirələr aparıblar.

Müzakirələr 2003-cü ilə qədər davam edib və həmin il noyabr ayının 4-də Tehran şəhərində beş Xəzəryani dövlət - Azərbaycan, Rusiya, İran, Qazaxıstan və Türkmenistan tərəfindən beynəlxalq müstəvədə tanınan "Tehran Konvensiyası" imzalanıb. "Teh-

yalnız ətraf mühitin mühafizəsi ilə məhdudlaşdırır, həm də regionda dövlətlərarası əməkdaşlıq, etimad mühitinin yaradılması və dəyaniqli inkişaf üçün zəmin yaradır. Söyügedən aspektlər enerji resurslarının hasilatı və nəqlində artan fealiyyətlər fonunda böyük əhəmiyyət kəsb edir. Son illərdə Xəzər dənizinin ekoloji problem-lərinin qlobal və regional siyaset-də diqqət mərkəzində olması fonda "Tehran Konvensiyası"nın rolü daha da aktuallaşır. Dövlətlərin bu çərçivədə əməkdaşlıq səyləri davam etdirilir, hüquqi mexanizmlər gücləndirilir, yeni ekoloji təşəbbüsler və monitoring proqramları həyata keçirilir. Bu da Xəzər dənizinin gələcək nəsil-lərə ötürülməsi üçün zəruri şəraitin yaradılmasına xidmət edir.

Regionun ekoloji və siyasi inkişafı ilə bağlı növbəti önemli adımlar 2018-ci il avqustun 12-də Qazaxıstanın Aktau şəhərində keçirilən V Zirvə toplantısı zama-

ıqtisadi problemlərə səbəb olur. Xəzər dənizinin səviyyəsindəki dəyişikliklərin əsas səbəblərindən biri regiona tökülen çayların suyunun azalmasıdır. Azalmanın arxasında yağıntıların ümumi miqdarının düşməsi, çay suyunun kənd təsərrüfatı sahəsində artan istifadəsi dayanır. Beləliklə, təbii və antropogen faktorların qarşılıqlı təsiri dənizin hidrologiyasını kəskin şəkildə dəyişdirir, ekosistemin tarazlığını pozur. Dəniz səviyyəsinin instrumental ölçmələri 1840-ci ildən davam edir və bu uzunmüddəti müşahidələr regionun hidrometeoroloji vəziyyətini qiymətləndirməkdə əvəzsiz mənbədir. XX əsrə də-niz səviyyəsində üç əsas dövr fərqləndirilir: 1900-1929-cu illərdə səviyyənin sabit qalması (-26.3 metr ətrafında), 1930-1977-ci illərdə isə monoton azalma (bu dövrdə səviyyə 1.75 metr enərək 1977-ci ildə rekord aşağı səviyyəyə çatıb və dənizin sahəsi 48

0.030°C artıb, ümumilikdə isə 1.2°C yüksəliş qeydə alınır. Temperaturun artması isə buxarlanma sürətini artıraraq dəniz səviyyəsinə mənfi təsir göstərir.

Proseslər fonunda Xəzər dənizinin ekoloji vəziyyəti beynəlxalq gündəmdə ciddi müzakirə mövzusuna çevrilib. Azərbaycanın ötən ilin noyabrında ev sahibliyi etdiyi BMT-nin İqlim Dəyişmələri üzrə Çərçivə Konvensiyasının Tərəflər Konfransının 29-cu sessiyası (COP29) çərçivəsində Xəzər dənizinin iqlim və ekoloji problemlərinə xüsusi diqqət yetirildi. Sessiyada Xəzəryani dövlətlərin nazirlərinin və yüksəkvəzifeli şəxslərinin səviyyəsində "Xəzər dənizi səviyyəsinin azalması ilə bağlı əməkdaşlığın gücləndirilməsi haqqında Bəyannamə" qəbul olundu. Bəyannamə regional dövlətlərin iqlim dəyişmə lərinə qarşı qarşılıqlı məsuliyyət hissi ilə birgə hərəkət etməsi ni rəsmi olaraq təsdiq etdi. Bə-

Qlobal konfiqurasiya və geosiyasi önem

ran Konvensiyası"nın əsas məqsədi Xəzər dənizinin unikal ekosistemini çirkənmeden qorumaq, bioloji sərvətlərinin davamlı istifadəsini təmin etmək və ekoloji vəziyyətini bərpa etməkdən ibarətdir. Konvensiyada çirkənmənin müxtəlif mənbələri - sənaye tullantıları, neft və qaz hasilatı, su axınları və digər antropogen təsirlər nəzərə alınır. Həmçinin, konvensiya ekoloji monitoring, təsir qiymətləndirməsi və elmi araşdırmaların aparılmasıni prioritət hesab edir ki, bu da qərəvermə proseslərinin müasir və elmi əsaslara söykənməsini təmin edir. Sənəd Xəzər dənizinin ekoloji təhlükəsizliyinin təmin edilməsində regional integrasiyanın əsas hüquqi bazası rolunu oynayır. Onun qüvvəyə minməsi

ni atıldı. Burada Xəzər dənizinin hüquqi statusunu müəyyən edən yeni Konvensiya imzalandı. Sənəd Xəzər dənizinin hüquqi çərçivəsini daha da konkretləşdirərək region dövlətləri arasında su hövzəsinin statusu, sərhəd məsələləri və ekoloji təhlükəsizlik sahəsində əlaqələndirməni gücləndirdi. Hər iki konvensiya Xəzər regionunda davamlı inkişafın təmin olunması üçün vacib hüquqi və siyasi bazadır. Bu gün iqlim dəyişmələrinin yaratdığı ekoloji çəngəlşər Xəzər dənizinin ətraf mühitinə ciddi təsir göstərməkdədir. Son 30 ildə iqlim dəyişmələrinin regionda daha aydın hiss olunması, xüsusən də dənizin su səviyyəsinin azalması, sel və夸raqlıqların artması Xəzər sahilində yaşayış əhalinin həyat şəraitinə təsir edir. Bu, həm də sosial-

min kvadratkilometr azalıb), 1978-1995-ci illərdə isə dəniz səviyyəsində kəskin artım (təxminən 2 metr) müşahidə olunub. Söyügedən dəyişikliklər regionun iqlim və hidrologiya sistemlərində fundamental dəyişikliklərin baş verməsinə səbəb olur.

Xəzər dənizinin səviyyəsində uzunmüddəti dəyişkənlilik təsir edən amillər çoxşaxəlidir və əsasən dörd böyük qrupa bölünür: kosmogeofiziki qüvvələr, geoloji və geodinamik proseslər, hidrometeoroloji dəyişikliklər və antropogen təsirlər. Bu amillərin qarşılıqlı təsiri və dinamikası dənizin səviyyəsinin illər üzrə dəyişməsini müəyyən edir. Araşdırımlar göstərir ki, Xəzər dənizinin səviyyəsi okean-atmosfer-quru səthi sistemi çərçivəsində formalanmış genişməqyaslı rütubət mübadiləsinin integrallı göstəricisidir. Bu sistemdə əsas rol Volqa çayının hövzəsindən daxil olan suyun həcmindən aiddir. XX əsrə səviyyə dəyişkənlilikində Volqa çayının töhfəsi təxminən 64 faiz təşkil edib. Əgər digər böyük çaylar - Kür, Ural, Terek və Sulak kimi 130-a yaxın çayın axını da nəzərə alınarsa, ümumi pay 70 faizə yüksəlir. Bu isə göstərir ki, Xəzər dənizinin səviyyəsi əsasən suyun daxil olması ilə bağlıdır. Digər 30 faiz səviyyə dəyişiklikləri isə əsasən buxarlanma prosesləri ilə bağlıdır. Son 40 il ərzində (1980-2020) regionda orta illik hava temperaturu hər il təxminən

yannamədə ekoloji təhlükəsizliyin təmin olunması, su ehtiyatlarının davamlı idarə olunması, innovativ texnologiyaların tətbiqi, risklərin qarşısının alınması və təsirli adaptasiya strategiyalarının hazırlanması prioritət olaraq göstərildi.

COP29 çərçivəsində keçirilən panel və müzakirələrdə də Xəzər dənizinin səviyyəsinin azalmasının səbəbləri, region dövlətlərinin qarşılıqlı iqlim riskləri, su ehtiyatlarının davamlı idarə olunması, həmçinin birgə monitoring və elmi araşdırmaların vacibli geniş şəkildə müzakirə edildi. Platforma, həmçinin Xəzər regionu üçün yeni əməkdaşlıq mexanizmlərinin yaradılması və mövcud hüquqi bazaların gücləndirilməsi üçün beynəlxalq dəstək və resursların mobilizasiyası baxımından önemli fürsət yaratdı. COP29-un Xəzər dənizi ilə bağlı rolu həm də regionun iqlim və ekologiya sahəsində beynəlxalq təcrübə və standartlarla uyğunlaşması, qlobal iqlim hərəkatının bir hissəsi kimi mövqeyinin möhkəmləndirilməsi ilə əlaqəlidir. Azərbaycanın ev sahibliyi etdiyi sessiya Xəzər regionunun iqlim siyasetindəki əməkdaşlıq və texniki dəstək imkanlarını artırmaq üçün mühüm imkan yaratdı.

Nurlan ABDALOV,
"Respublika".

